

УДК 37(092) (477)

ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОЇ ГРОМАДИ 70-Х – ПОЧАТКУ 80-Х РОКІВ XIX СТОЛІТТЯ

Олександр БРОЯКОВСЬКИЙ (Кіровоград)

Досліджується роль Єлисаветградської громади в розбудові навчально-виховних закладів і системи народної освіти на українських теренах 70-х – початку 80-х років XIX століття.

Исследуется роль Елисаветградской громады в построении учебно-воспитательных заведений и системы народного просвещения в украинских землях 70-х – начала 80-х годов XIX столетия.

***Ключові слова:** Єлисаветградська громада, народна школа, недільні читання, освіта в Україні.*

Постановка проблеми. У другій половині XIX ст. провідну роль у розбудові системи народної освіти відігравали демократично налаштовані, національно свідомі кола української інтелігенції. З метою консолідації, примноження своїх сил для національно-культурницької й освітньої діяльності, виборення національних прав українського народу на навчання рідною мовою вони об'єднувалися в організації – громади. У 70-х – 90-х роках такі структури діяли в Києві, Полтаві, Харкові, Одесі, Чернігові. Значне місце в національно-освітньому просторі посідала також Єлисаветградська громада, яка об'єднувала навколо себе напівлегальні осередки літературної, лікарської, педагогічної інтелігенції міста.

Тема діяльності Єлисаветградської громади в контексті українського національного життя відбита у спогадах Є. Чикаленка [1], Н. Бракера [2], О. Тарковського [3], С. Русової [4], О. Рябініна-Склярєвського [5].

У сучасній науково-дослідницькій літературі історія Єлисаветградської громади отримала продовження у працях М. Антоновича [7], Л. Вовк [8], І. Добрянського, В. Постолатій [9], О. Гайдай [10], В. Борисенко [11], Л. Філаретової [12], але поза їх увагою залишився спектр освітньо-педагогічної діяльності осередку. Відповідно, *мета* даної статті полягає в аналізі свідчень щодо просвітницької діяльності членів Єлисаветградської громади та формуванні на їхній основі системних уявлень відносно боротьби демократичних сил за народну освіту Правобережної України.

Історія Єлисаветградської громади розпочинається з 60-х років XIX століття, коли невелике провінційне місто перейшло з військового відомства до цивільного. Остання обставина привела до створення трьох навчально-виховних закладів: повітової, духовної та юнкерської шкіл. Навчальні заклади стали ключовими осередками життя й діяльності педагогічної інтелігенції. Одним з них став народник М. Федоровський, який вперше організує в Єлисаветграді “Товариство розповсюдження ремесел і грамотності” [13, с. 113]. Згодом до товариства приєдналася значна частина й іншої інтелігенції міста. У 1867 році був затверджений статут товариства, в якому чільне місце відводилося системі освітньої роботи серед місцевого населення, й обрано Комітет для координації зусиль у видавничій та педагогічній справі. У 1867 році на зібрані кошти товариства було засновано першу в Єлисаветграді професійну школу – ремісничо-грамотне училище, яке мало приймати для навчання учнів, що закінчили міські й сільські школи, й випускати педагогічні кадри для викладання ремесел у сільських приходських школах.

Трохи згодом, зусиллями “Товариства розповсюдження ремесел і грамоти” у місті було відкрито притулок для малолітніх бездомних дітей.

Саме педагогічний напрям виявився найбільш насиченим епізодом у діяльності Єлисаветградської громади і в другій половині 70-х років XIX століття, коли контингент викладачів поповнився новими педагогічними кадрами. Серед них варто виділити О. Волошина, висланого з Москви студента університету М. Левицького, А. Вежбицького – першого випускника реального училища [2, с. 156].

Пожвавлення педагогічної діяльності Єлисаветградської громади наступило в 1878 році, коли до міста переїхав випускник Київського університету, учасник Київської старої громади, вихованець відомого діяча українського Національного Відродження В. Антоновича, Панас Іванович Михалевич [1, с. 155]. Усі, хто знали П. Михалевича, відзначали його широку освіту, велику працездатність, педагогічний такт і любов до України. Софія Русова писала у спогадах про нього, як “видатного демократа” [4, с. 178]. Інший учасник, А.М. Грабенко, у споминах відзначав, що “єлисаветградське громадянство поважало його, з одного боку, як лікаря, який мав велику практику, а з іншого – як щирого чоловіка, який готовий був навчати і допомагати кожному бідняку” [5, с. 156].

Саме навколо П. Михалевича остаточно сформувався кістяк Єлисаветградської громади. Протягом 1878 – 1883 рр. її учасниками були лікар П. Михалевич, секретар міського поліцейського управління І. Тобілевич, учитель О. Волошин, студенти І. Стиранкевич, І. Колодієв, Н. Левитський, земські статистики О. Русов і Ф. Василевський, С. Русова, учні реального училища Є. Чикаленко, О. Тарковський, А. Грабенко, В. Васильєв, О. Дяченко. Почасті до громади належали М. Кропивницький та М. Тобілевич (Садовський) [7, с. 113]. Саме зі вступом у Єлисаветградську громаду цих ентузіастів культурницького життя значно пожвавилась і освітня діяльність. За словами громадівця О.К. Тарковського (його сестра Надія була дружиною І.К. Тобілевича), з початку 70-х років XIX ст. життя в провінційному місті стало повнокровнішим: “Земство улаштувало свою земську школу, що була

довго одною з найкращих шкіл Росії з чудовим складом вчителів” [3, с. 240].

Одним з найбільш принципових напрямків освітньої діяльності громадівців стало поширення навчання рідною мовою. З цією метою організація виявила турботу про примноження популярної літератури на українській мові з метою розповсюдження її серед місцевого населення. Пізніше, притягнуті до окремого політичного дізнання про “українофільський гурток”, громадівці на допитах не приховували цього напряму своєї діяльності. Так, О.Ф. Волошинов заявив, що регулярно робив переклади з російської мови на українську літератури “з метою просвіти малоросів”, оскільки, працюючи учителем, переконався, що українці не розуміють, або ж важко сприймають зміст російських книжок” [13, арк. 209–210]. Таку ж позицію займав і О.О. Русов, який заявив у жандармському управлінні, що не розуміє, як можна ширити економічні знання серед сільського українського населення, яке ледве розуміє російську мову [13, арк. 211].

Члени Єлисаветградської громади П.І. Михалевич та І.К. Тобілевич дали сильний початковий імпульс для розгортання діяльності осередків “саморозвитку” демократичного спрямування серед учнів реального земського училища й гімназії, на основі яких пізніше сформувався народовольчий гурток. Як свідчать архівні документальні матеріали, у 1879 – 1880 рр. значну освітню й організаційно-пропагандистську роботу серед учнів названих закладів проводили також О.К. Тарковський та Є.Х. Чикаленко [13, арк. 776]. Вони організували для групи саморозвитку недільні читання літератури прогресивного спрямування у флігелі будинку І.К. Тобілевича. На пропозицію громадівців читали не лише переклади на українську мову творів “російських белетристів народницької школи, але й праці українських авторів, серед яких особливою популярністю користувався “Кобзар” Т. Шевченка та історичні оповідання М. Костомарова” [13, арк. 811].

У 1881 році найбільш активно працювали у навчальних закладах Єлисаветграда С.М. Дудін та М.С. Васильєв, які під впливом І.К. Тобілевича та П.І. Михалевича “засвоїли їх українофільську програму й організували нові “гуртки саморозвитку” за прикладом попередників. Його учасники читали українські нелегальні видання, зокрема часопис “Громада”, який друкувався за кордоном у швейцарській Женеві М.П. Драгомановим [13, арк. 502]. Гурткові заняття, які, як правило, проходили як у стінах навчальних закладів, на першому місці серед яких значилось реальне земське училище, так і поза межами, мали те значення, що виховували елисаветградську молодь в дусі демократичних принципів, “привчали до ідеї гурткової діяльності, до свободи товариських відносин” [1, с. 107].

Активна освітня й пропагандистська діяльність Єлисаветградської громади здійснювалась і серед робітників й ремісників міста. Тут громадівці діяли через своїх агітаторів, одним з найбільш активних серед них був В.Д. Горбунов, учень П.І. Михалевича, який навчив його грамоті й підтримував протягом подальшого навчання фінансово [13, арк. 509].

Плідна й багатогранна освітня діяльність Єлисаветградської громади завершилася 1884 року у зв’язку з арештами її найбільш активних членів. Дізнання про діяльність Єлисаветградської громади, народовольського гуртка

та пропаганду серед робітників, яке проводило жандармське управління, засвідчує й досить плідну працю її активістів у сфері народної освіти. Чимало допитаних по справі осіб вказують саме на педагогічний спектр діяльності організації й підкреслюють її вплив на вибір професії та дякують за навчання [13, арк. 501, 502 та ін.].

10 грудня 1886 року по доповіді обставин справи міністром юстиції Росії Олександр III виніс вердикт елисаветградським громадівцям. За його повелінням до Сибіру на п'ять років були вислані П.І. Михалевич, О.К. Тарковський, під наглядом поліції опинилися І.К. Тобілевич та О.О. Русова. Урядові репресії зруйнували організацію, яка зіграла надзвичайно плідну роль в поширенні освіти серед різних прошарків населення, сприяла розвитку шкільництва й демократичних ідей, що вели до національного визволення України.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Чикаленко Є.Х. Спогади. 1861 – 1907 / Є.Х. Чикаленко. – Львів, 1925. – Ч. I. – С. 81–88.
2. Бракер Н. Опанас Іванович Михалевич / Н. Бракер // За сто літ. – 1930. – № 6. – С. 155–162.
3. Тулуб О. Олександр Тарковський та його “Начерк революційного руху в м. Єлисаветграді” / О. Тулуб // За сто літ. – 1930. – № 5. – С. 240–249.
4. Русова С. Мої спомини (1879 – 1915) / С. Русова // За сто літ. – 1928. – № 3. – С. 155–169.
5. Рябінін-Скляревський О. З революційного українського руху 1870-х рр. в добу тимчасових генерал-губернаторів / О. Рябінін-Скляревський // За сто літ. – 1927. – № 1. – С. 149–161.
6. Рябінін-Скляревський О. З революційного українського руху 1870 – 1880-х рр.: Єлисаветградський гурток / О. Рябінін-Скляревський // Україна. – 1927. – Кн. 4. – С. 112–123.
7. Антонович М. З історії громад на рубежі 1850 – 1860-х років / М. Антонович // Київська старовина. – 1998. – № 2. – С. 29–45.
8. Вовк Л.П. Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні (етапи і особливості) / Л.П. Вовк. – К.: Наукова думка, 1997. – 178 с.
9. Добрянський І.А., Постолатій В.В. Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / І.А. Добрянський, В.В. Постолатій. – Кіровоград: “Імекс”, 1998. – 143 с.
10. Борисенко В.Й. Боротьба демократичних сил за народну освіту в Україні 60 – 90-х років XIX ст. / В.Й. Борисенко. – К.: Вид. НПУ ім. Драгоманова, 2011. – 161 с.
11. Філоретова Л.М. Єлисаветградська громада / Л.М. Філоретова // Науковий часопис НПУ ім. Драгоманова. – Серія 6: історичні науки. – Вип. 9. – К., 2011. – С. 123–130.
12. Волощенко А.К. Нариси з історії суспільно-політичного руху на Україні 70 – початку 80-х років XIX століття / А.К. Волощенко. – К.: Наукова думка, 1974. – 223 с.
13. Центральний державний історичний архів України в Києві (Далі ЦДІАУК). – Ф. 419. – Оп. I. – Спр. 1193.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Брояковський Олександр Вікторович – пошукувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту КДПУ ім. В. Винниченка

Коло наукових інтересів: історія освіти, педагогічна персоналістика, національне виховання в Україні.